

Középkori zsidó utazók a Szentföldről

(Bevezetéssel ellátta és héberből fordította Benke László)

Az alábbiakban két középkori zsidó utazónak az Erecre vonatkozó útleírását közöljük. Beszámolójuk bepillantást enged abba, hogy milyennek látta a kereszties kori Szentföldet, annak lakosait, zsidó közösségeit, emlékeit és legendáit a szefárdi és az askenázi világ egy-egy utazója.

Benjámín rabbi szülővárosából, a navarrai Tudelából indult, majd Provanszon, Itálián, Görögországon, Konstantinápolyon, Cipruson, Antiokhián és Tripoliszon át érkezett a Jeruzsálemi Királyság területére. Az Erecebe 1170 körül, Akkónál ért, majd rövid körútja után Baniasznál hagyta el, hogy azután Damaszkuszba, s onnan Bagdadba, végül Arábiába jusson.

A regensburgi Petahja rabbi Prágából kelt útra, és Lengyel-, Orosz-, Tatár- majd Örményországot elhagyva (a Fekete-tengert észak felől megkerülve) Mezopotámián és Szírián át Baniasznál – feltehetően pár évvel navarrai hitsorsosa után – ért a keresztiesek uralta Szentföldre. Petahja útleírása gyakorlatilag ezzel zárul; a görögországi diaszpórára vonatkozó megjegyzésekből arra következtethetünk, hogy egy földközi-tengeri hajóutat követően a Balkánon keresztül jutott haza.

Amikor utazóink a Szentföldre érnek, Jeruzsálem már hét évtizede a keresztiesek kezén van, és húsz esztendő telt el a legutóbbi hadjárat óta viszonylagos fegyvernyugvásban – de közel már a fordulat (1187), amelyet követően egyetlen utazó sem írhat majd a jeruzsálemi Hospitályról vagy Salamon Templomáról.

Tudelai Benjámín útleírásai (*Széfér ha-maszszao*t – Utazások könyve) magyar nyelvterületen még jobbára ismeretlenek, jóllehet színes beszámolóival a világjáró rabbi a „zsidó Marco Polo” elnevezést is kiérdemelte az utókoról. Benjámín rabbit az utazástörténeti irodalomban csakugyan egy lapon szokás említeni az

útleírásszerzők ősenek tartott itáliai mesterrel, akit egy évszázaddal megelőzött. Minthogy Rabbi Benjámín nem csak az általa felkeresett zsidó közösségekről számol be, hanem bemutatja az egyes helyszínek népszokásait, néprajzi jellegzetességeit, előkelőségeit, a fontosabb épületeket, piachelyeket és romokat, leírását fontos forrásszövegnek tekinti a történettudomány.

Kortársa, a regensburgi születésű, Prágában élt Petahja rabbi *Körutazásából* (*Szivúv*) mostanáig nem olvashattunk magyarul.

A szefárdi és az askenázi beszámolók különbségei első olvasásra szemet szúrhatnak. Egy-

Tudelai Benjámín a sivatagban
(Dumouza 19. századi metszete)

felől szövegtörténeti és stiláris szempontból: míg Benjámín rabbi krónikája rendszerezett (már-már listaszerű), Regensburgi Petahja szövege töredékes, és mindvégig harmadik személyben íródik, mintha egy fültanú (vagy inkább egy fültanú fültanúja) mondaná tollba a prágai rabbi kalandjait. Sőt úgy tűnik, Petahja töredékesen fennmaradt *Körutazását* a szerkesztő(k) nem is mindig a kellő illesztési pontokon fércelté(k) össze: számos helyen szövegromlás teszi érthetatlenné a történeteket, amelyek nem minden esetben „állnak össze”.

Másfelől, a beszámolókon koncepcióját és eszmei hátterét tekintve: Benjámín elsődleges célja a diaszpóra közösségeinek, illetve az egyes színhelyek *judaica* vonatkozásainak megismerése és megismertetése; Petahja sorait viszont leginkább a „búcsújáró” hangulat hatja át, és szentföldi útja elsősorban a szent halottak és régiségek előtt lerótt zarándoklat. Az askenázi utazóra

tagadhatatlanul nagyobb hatást gyakorolt a keresztény Európa szentkultusza, amelynek egy sajátosan zsidó színezetű változatával találkozunk utazóinknál: a pátriárkák, próféták és bölcsék sírhelyének közelében gyümölcsösök, tiszta vizű források fakadnak, kellemes illat terjeng, egyes sírokat pedig csodás erők oltalmazzanak – mintha csak a keresztény szentaktákat olvasnánk.

A beszámoló egyik fő motívuma tehát természetesen a zsidó nézőpont: mindenütt a hitközségek és a zsidó emlékek számítanak; ahol pedig ilyen emlékek nincsenek, ott szerzőink (a bibliai és midrási hivatkozások, a népi etimológia eszköze és helyi legendák révén) „judaizálják” a helyszínt. Az utazók így teremtenek történeti folytonosságot a múlt és saját koruk között: minden, ami a világban ma megtapasztalható, számukra a zsidó vallás és hagyomány prizmáján keresztül értelmezhető.

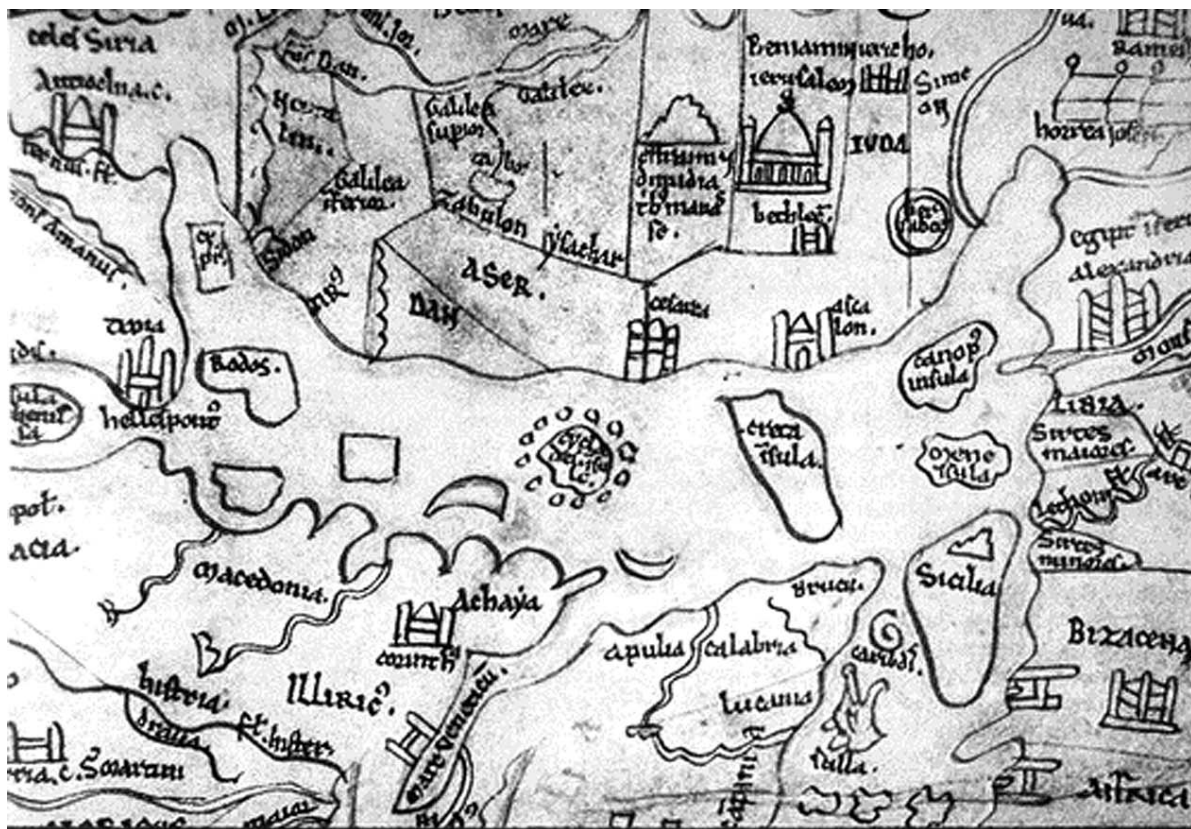
Jeruzsálem 1099-es kereszties ostroma egy korabeli miniatúrán

A történeti hitelesség kérdésével kapcsolatos a szövegek egy másik sajátossága, nevezetesen, hogy az objektív és a legendás elemeket ugyanazzal a tárgyyszerűséggel adják elő, s így mindvégig a hihetőség és a valószerűtlenség határán egyensúlyoznak. Ezt a narratív eljárást jól érzékelteti például Benjámín rabbi római látogatása:

A San Giovanni in Laterano [Szálgováni de-Latráni] templomban két ércoszlop áll, melyek a Templomból származnak, amit Salamon király (béke vele) építtetett. Mindkettőn [a következő] véset olvasható: „Salamon, Dávid fia”. A római zsidók szerint minden évben, áv hó 9-én vízhez hasonló folyadék gyöngyözik belőlük. Van ott egy barlang is, amelyben Titus, Vespasianus fia [Titusz ben Aszpaszínosz] rejtette el a jeruzsálemi Templom tárgyait. Egy másik barlangban – az egyik Tiberis [Tiberó]-parti dombon – a királyság által kivégzett tíz jámbor nyugszik. A San Giovanni in Laterano előtt áll Sámson szobra, kezében a kőgolyóbissal; Absalom, Dávid király fiának [szobra]; és Nagy Konstantin [Konosztinosz] királyé, aki Konstantinápolyt [Konosztantina] építtette...

A leírás – amely megteremtí a keresztény középkorban olyannyira népszerű *mirabilia Romaniae*-irodalom zsidó változatát – azonos hangnemben ötvözi a látnivalókról szóló objektív leírást (oszlopok és szobrok) a szóbeszéddel (a kincses barlang), a zsidó liturgikus naptár jeles napjaival (áv hó 9.) és a midrásirodalom témáival (a rómaiak által kivégzett tíz jámbor). Míg egyes elemeket a keresztény hagyományból kölcsönöz (mint a salomoni eredetű oszlopokat, amelyek talán Róma legismertebb „zsidó” építészeti emlékei; vagy Sámson kőlabdáját, amelyet a római népi tradíció *palla Sansoni*ként ismert); zsidó „fejlemény”, hogy az oszlopok „könnyeznek” a Szentély pusztulásának évfordulóján – nem beszélve a mesés barlangról, amely a Templom helyreállításának reményével kecsegtet. Az útleírások tehát elsősorban nem is történelmi forrásként, hanem a szerzők sajátos – középkori zsidó – világlátásának tükröként értékesek.

A két utazóról – útleírásuktól eltekintve – nem maradt fenn más értesülésünk. Benjámín rabbiról nem tudunk egyebet, mint amit az *Utazások* bevezető szakasza elárul felőle: „bölcs és

A Földközi-tenger keleti medencéje mainzi Henrik 1110 körüli, keleti irányba tájolt térképén

A Földközi-tenger medencéje egy 11. századi.
keleti irányba tájolt világtérképen

tudós, a Tórában és a halákhában jártas férfiú”. *Körutazása* záró sorai után Petahja rabbi is az ismeretlenség homályába vész.

Tudelai Benjámín *Utazásainak* alábbi fordítása Marcus [Mordekhai] Adler szövegkiadásából készült: *Maszaot sel R. Binjamin za”l al-pí kit-ve jad im héarot u-miftab* (Oxford University Press – Henry Frowde, London, 1907; reprint: 1964 és 1983). Petahja beszámolóját pedig Abraham Benisch szövegkiadása alapján fordítottuk: *Szivúv ha-rav rabbi Petahja mi-Regenzpurg* (Trubner & CO., London, 1856).

Elöljáróban kötelességünk a két szövegben szereplő korabeli mértékegységek feloldása is, mindenekelőtt a lépten-nyomon előforduló (latin, ill. perzsa eredetű) útmértékeké: a babilóniai Talmud meghatározása alapján (Jóma 67a,

Bava Mecia 33a) négy mérföld (*mtl*; 1,6 km) tesz ki egy paraszangot (*párvzáá*; 6,4 km). Benjámín és Petahja leírásában egy-egy bibliai hossz-, illetve úrmértékkal is találkozunk: egy könyök (*ammá*) körülbelül 45 centiméter; egy *széá* pedig hat liternek felel meg.

TUDELAI BENJÁMIN RABBI
A SZENTFÖLDRŐL

Innen egynapi járóföld *Akri*; ez a hajdani Akkó, Áser határvidékén. Ez Erec Jiszrael kezdete. A Nagy-tenger partján fekszik, és hatalmas kikötője van mindama zarándokok számára, akik hajón utaznak Jeruzsálembe. A Kedumim-patak folyik előtte. Mintegy kétszáz zsidó lakja; előjáróik Cádók rabbi, Jáfet rabbi és Jóná rabbi.

Innen három paraszang a tengerparti *Kéfes*; ez Ha-Héfer. A [tengerrel] átellenes oldalán a Kármel-hegy [áll], melyen és melynek lábánál sok zsidó sírja található. A hegyen van Elijáhu barlangja (béke vele), ahol az edomiták templomot építettek, amit *Szán Elijáwnak* neveznek. A hegy csúcsán pedig felismerhető annak a lerombolt oltárnak a helye, amelyet Áháb napjaiban Elijáhu épített újjá; egy kerek oltárhely, melyből mintegy négykönyöknyi maradt meg. Oldalt, a hegy lába mentén a Kison-patak folyik.

Innen négy paraszang *Kaper Naum*; ez Kefar Nahum, ami azonos Máonnal, a kármeli Nábál lakóhelyével.

Innen négy paraszang *Szézérija*; ez a filiszteus Gát, ahol mintegy kétszáz zsidó és kétszáz kuti él – ezek a somróni zsidók, akiket *számáritáwnusznak* neveznek. A város szép és kellemes; *Készár*, a király építtette a tengerparton, és nevezte el *Készáríjának*.

Innen félnapi járóföld *Kakún*; ez Keillá, ahol nem élnek zsidók.

Innen félnapi járóföld *Szárgornó*; ez Lod, itt egyetlen zsidó él, egy ruhafestő.

Innen félnapi járóföld *Szebeszt*; ez Somrón, ahol felismerhető Áhábnak, Omri fiának lerombolt palotája. [Hajdan] jól megerősített, hegyi város volt, vízforrásokkal. [Ma is] bővizű föld, kertekkel, gyümölcsösökkel, szőlőkkel és olajfaültetvényekkel; de zsidók nem élnek rajta.

Innen két paraszang *Naflusz*; ez Sikhem az Efraim hegységében. Itt sem élnek zsidók. A város a Gerizim- és az Ebál-hegy közötti völgyben fekszik, és mintegy ezer kuti lakja, akik

egyedül csak Mózes (béke vele) írott törvényt követik; ezeket *számáritánus*znak nevezik. Vanak papjaik [Áron] magjából, akiket *aronim*nak neveznek – ők nem házasodnak a kutikkal, mert a papi [családok] csak egymás között [házasodnak], hogy ne elegyedjenek [a néppel]. Ők az ő törvényük papjai, akik áldozatokat visznek, és égőáldozatot mutatnak be, valahányszor összegyűlnek a Gerizim hegyén, ahogy megíratott a törvényükben: „Mondj áldást a Gerizim hegyén!” Szerintük az ott Isten (áldassék) háza. Pészah napján és más ünnepnapokon pedig égőáldozatot mutatnak be az oltáron, melyet a Gerizim hegyén építettek, ahogy megíratott a törvényükben: „Állítsatok fel köveket a Gerizim hegyén, azon kövek közül, melyeket Józsué és Izrael fiai állítottak fel a Jordánban!” Azt állítják, hogy Efraim törzsből származnak. Köztük van Józsefnek, Jákob atyánk (béke vele) fiának sírja, ahogy megíratott: „A József csontjait pedig eltemették Sikhemben.” Három betűt nem használnak, a *bét*, a *betet* és az *ajint*. A *bé* Ábrahám atyánktól [vétegett el], mert nincs bennük méltóság (*bod*); a *bet* Izsáktól, mert nincs bennük kedvesség (*beszed*); az *ajin* pedig Jákobtól, mert nincs bennük alázat (*anavá*). E betűk helyett *alefot* használnak, amiből meglátszik, hogy nem Izrael magvából valók, jóllehet e három betű kivételével ismerik Mózes törvényét, és távol tartják magukat a halotti tisztátalanságtól, az emberi holttestektől és a síroktól; s amikor istentiszteletük helyére mennek, levetik aznap viselt ruhájukat, megmosakodnak, és másik ruhát öltenek. Minden nap így járnak el. A Gerizim-hegyen források, kertek és gyümölcsösök vannak, de az Ebál-hegy kopár, kövecses és sziklás; közöttük, a völgyben fekszik Sikhem városa.

Onnan négy paraszang a Gilboa hegye, amelyet az edomiták *Mont Gilboé*nak neveznek. Ez egy nagyon kopár vidék.

Innen öt [a kéziratok itt hiányosak] egy falu, ahol nem élnek zsidók.

Innen két paraszang az Ajalon-völgy, amit az edomiták *Bar de-Luná*nak neveznek.

Innen két paraszang *Mabor Merie le-Grand*; ez Nagy-Gibeon, itt nincsenek zsidók.

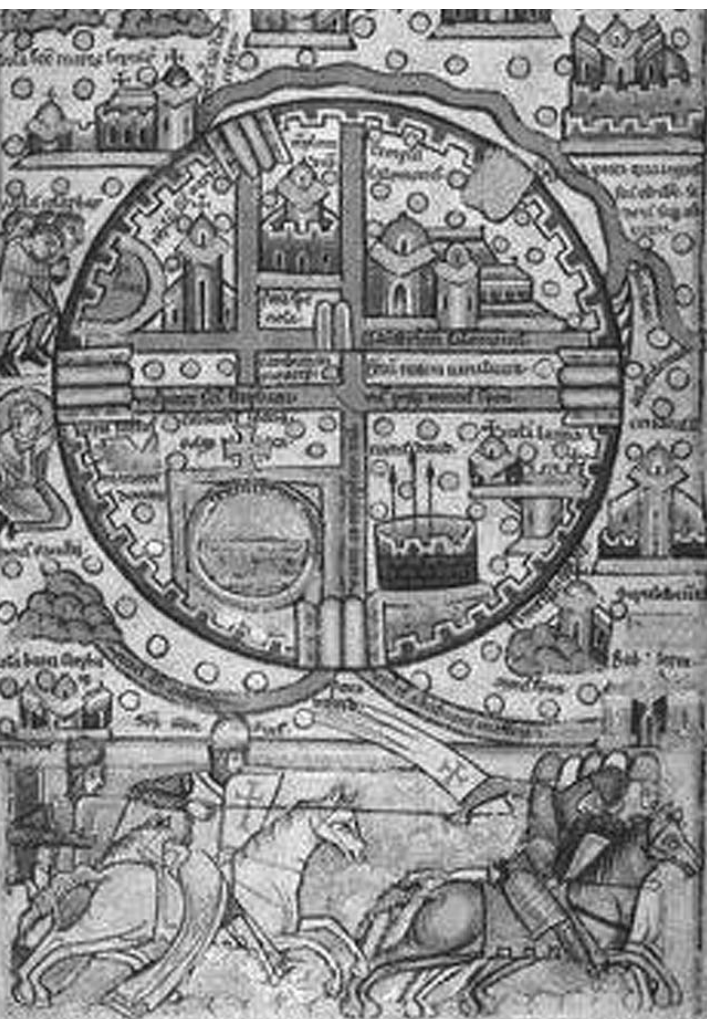
Innen három paraszang Jeruzsálem, egy kis város, melyet három fal vesz körül. Sokan lakják; akiket ismaelitáknak, jakobitáknak, szíreknek, görögöknek, grúzoknak és frankoknak neveznek – minden népből és nyelvből. Van ott egy ruhafestőház, amit a zsidók évről évre kibé-

A Földközi-tenger keleti medencéje egy 14. századi, keleti irányba tájolt térképén

relnek a királytól, hogy [ennek fejében] senki más ne végezhesen ruhafestést Jeruzsálemben a zsidókon kívül. Mintegy kétszáz zsidó él ott, akik Dávid Tornya tövében a város egyik szegletét (*péat ha-medíná*) lakják. Dávid Tornya falából az alap legalacsonyabb részét – körülbelül tíz könyök magasságig – még a régiek építették, atyáink idejében, a többit viszont az ismaeliták építették rá. Az egész városban nincs jobban megerősített hely Dávid Tornyánál.

A városban két épület is van, az egyik a Hospitály, ahonnan négyszáz lovag (*párásim*) jön elő; oda kerül és ott pihen meg minden beteg, akiket teljes ellátásban részesítenek életükben-holtukban. A második épületet *Tempoli Szalamonnak* nevezik; ezt a palotát Salamon, Izrael királya (béke vele) építtette. Háromszáz lova-

12. századi térkép Jeruzsálemről

got szállásoltak el benne, akik minden nap onnan indulnak harcba – azokon a lovagokon kívül, akik a frankok országából és Edom földjéről érkeztek –, és esküt tesznek, hogy napokat vagy éveket szolgálnak le ott, amíg a fogadalmuk be nem telik. És a nagy templom is ott áll, melyet *Szeporkin*nak neveznek; itt temették el azt az embert, akihez minden zarándok tart.

Jeruzsálemnek négy kapuja van: az Ábrahám-kapu, a Dávid-kapu, a Sion-kapu és a Guspat-kapu, ami a Jehosáfát-kapu, a hajdan volt Templomunkkal szemben, amit ma *Tempoli Dominin*nak neveznek. Ez volt a Szentély helye, ahol Omar ben al-Khatáb igen nagy és szép kupolát (*kippá*) épített, amelybe a nemzsidók (*gojím*) nem visznek semmilyen keresztet vagy képmást, hanem csak imádkozni járnak. Ezzel a hellyel szemközt a Nyugati Fal, a Szentek Szentje hajdani falainak egyike áll, amit Könyö-

rület Kapujának neveznek. Ide jár minden zsidó, hogy imádkozzon a Fal előtt, a Templomudvarban.

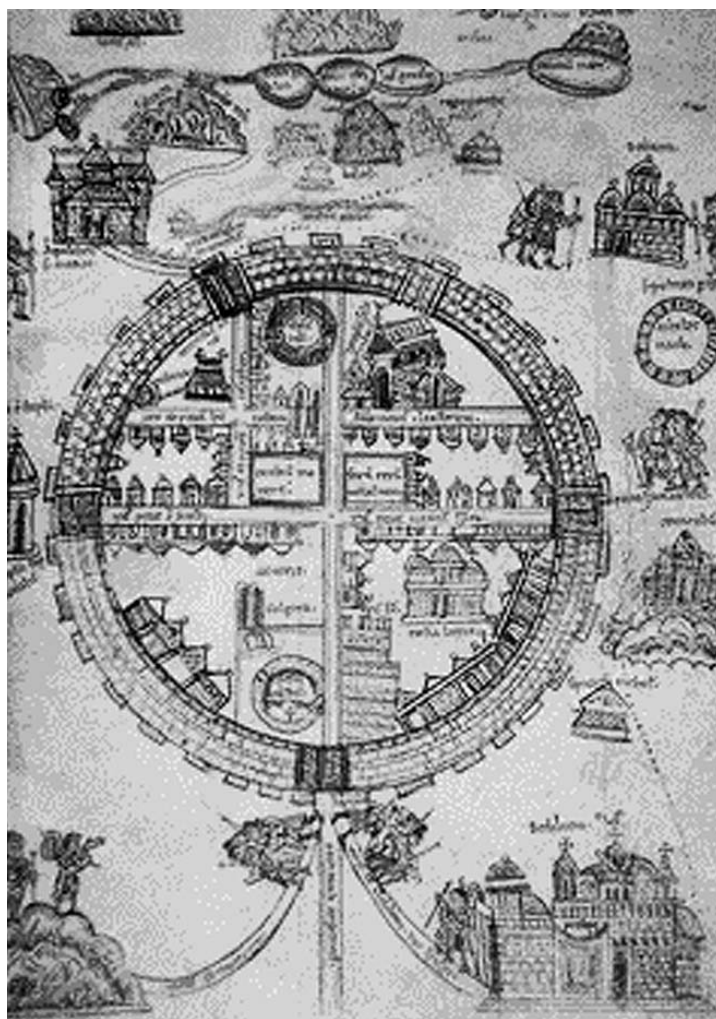
Jeruzsálemben, abban a palotában, amely Salamoné volt, hatalmas istállóépület található, amelyet [még Salamon] építtetett hatalmas kövekből; az egész földön nincs ahhoz fogható építmény. Mindmáig látható az a mosdómedence (*berékbá*) is, amit a papok az áldozatok bemutatása előtt használtak. Valamennyi zsidó, aki itt jár, felírja a nevét a Falra.

A Jehosáfát-kapu a Jehosáfát-völgybe vezet, mely a népek pusztája. Itt áll az Absalom Kezének [nevezett] oszlop és Uzzijáhu király sírja. A közelben egy nagy vízforrás is található, a Siloah vize, amely a Kidron-patakot [táplálja]. A forrás fölött egy nagy építmény áll, atyáink idejéből, ahol azonban [most] csak kevés víz található, és Jeruzsálem lakóinak zöme esővizet iszik, melyet a házukban lévő ciszternákkal (*gévim*) [gyűjtenek össze]. Jehosáfát völgyéből az Olajfák hegyére lehet fölkapaszkodni, mert csak a völgy választja el Jeruzsálemet az Olajfák hegyétől. Az Olajfák hegyéről ellátni Szodoma tengeréig. Szodoma tengerétől pedig két paraszang a Sóbálvány, amivé Lót felesége változott; ezt a juhok folyton elnyalják, azután mégis visszanő. Innen a síkság teljes egésze és a Sittim-patak [völgye] belátható, egészen a Nébó-hegyig.

Jeruzsálem előtt áll a Sion hegye, amelyen nincs épület, leszámítva a körülmételetlenek (*arélim*) egy templomát. Jeruzsálemmel szemben három mérföld távolságra vannak a zsidók sírhelyei, akik a régi időkben barlangokba temették a halottaikat. Minden egyes sírhelyen dátumfelirat (*taaríkb*) áll, de az edomiták elbontják a sírokat, hogy a kövekből házakat építsenek maguknak. A sírhelyek egészen a Benjámin földjén lévő Celcahig sorakoznak. Jeruzsálemet magas hegyek veszik körül. A Sion hegyén található Dávid Háza és a [Dávid] utáni királyok sírjai. A [pontos] helyük ismeretlen. [Történt ugyanis, hogy] tizenöt évvel ezelőtt a Sion hegyén álló templom fala beomlott, és a pátriárka meghagyta a felvigyázójának: „Hordd el a régi falak köveit, és azokból építsd [újjá] a templomot!” Ő így is tett: munkásokat fogadott fel megszabott bérért, akik húszan hordták ki a köveket a Sionon lévő falak alapzatából. A munkások között volt két cimborra. Egyikük egy napon meghívta a barátját lakmározni, és [csak] azután mentek dolgozni. A fel-

vigyázó rájuk szólt: „Ma miért késtetek?” Így válaszoltak: „Mi bajod? Mi majd [akkor is] dolgozunk, amikor a többiek ebédidőt tartanak!” Amikor az ebédidő elérkezett, és a többiek felhagytak a munkával, ők [tovább] hordták a köveket. [Egyszer csak] fölemeltek egy követ, amely egy barlang nyílását takarta. Erre egyikük így szólt a másikkal: „Menjünk be, és nézzük meg, van-e pénz odabent!” Addig haladtak a barlangban, míg egy nagy csarnokba nem jutottak, amely ezüsttel és arannyal borított márványoszlopokon nyugodott. Elöl pedig egy aranyasztal, [azon pedig] egy jogar és egy korona: ez volt Dávid király sírja. Bal felől Salamon király sírja állt hasonló [elrendezésben]; és így [sorban] mindazon királyoké, akiket Júda királyai közül ott temettek el. Lezárt ládákat is [láttak], amelyek tartalmát senki sem ismeri. Amikor mindketten be akartak lépni a csarnokba, szélvész támadt a barlang nyílása felől, ők pedig holtra váltan a földre zuhantak, és ott heverték egészen estig. Akkor [újabb] szélroham tört elő, mely emberi hangon kiáltott: „Keljetez föl, és kotródjatok!” Mire ők rémülten, fejvesztve rohantak ki, egyenesen a pátriárkához, akinek mindenről beszámoltak. Erre a pátriárka elküldetett Avraham el Konsztantini rabbihoz – a félrevonultan élő jámborhoz (*be-haszid ha-parus*), aki egyike volt Jeruzsálem gyászolóinak –, és hírül adta neki mind a történeteket, a [barlang]ból kimenekült két férfi elmondása alapján. Avraham rabbi így válaszolt: „Ezek Dávid Házának, Júda királyainak sírjai. Holnap menjünk be, én, te és ezek az emberek, hogy meglássuk, mi van odabent!” Másnap el is küldettek a két emberért, de mindkettejüket ágyban fekvő állapotban találták. Rémülten így szóltak: „Mi aztán be nem megyünk oda, mert az Isten nem akarja azt embernek megmutatni!” Erre a pátriárka elrendelte, hogy zárják le azt a helyet, és rejtse el az emberek elől, [így annak holléte] mind e mai napig [ismeretlen]. Ezekről Avraham rabbi számolt be nekem.

Innen két paraszang Betlehem, amelyet az edomiták *Bet-Leonnak* neveznek. Betlehem közelében, olyan fél mérföldre, az út mentén található Ráhel sírhelyének oszlopa, amelyet tizenegy kőből állítottak, Jákob fiainak száma szerint. Négy [másik] oszlop pedig egy kupolát tart fölötte. Minden arra elhaladó zsidó felvési a nevét az oszlop köveire. Betlehemben két zsidó ruhafestő él. Bővizű föld, kutakkal és forrásokkal.

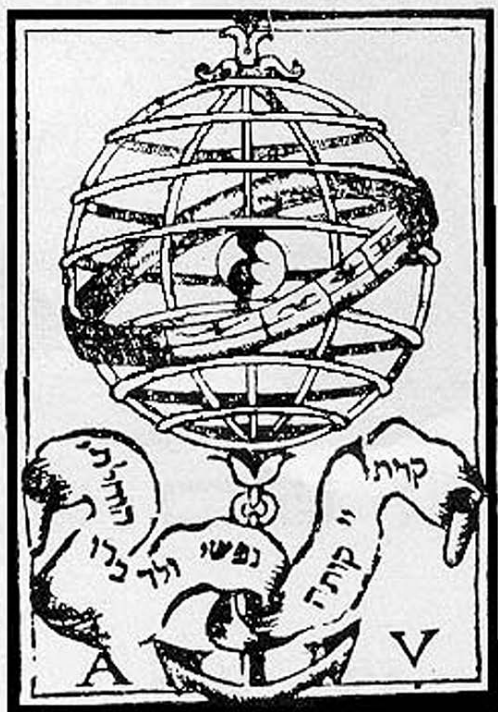

13. századi térkép Jeruzsálemről

Innen hat paraszang *Sz. Abram de Bron*; ez Hebron. A régi város, amely a hegyen állt, ma már romokban hever; a mostani város a völgyben, Makhpéla mezején fekszik. Itt egy nagy templom áll, amelyet *Sz. Abramnak* neveznek; ez az ismaeliták idejében a zsidók zsinagógája (*kneszet*) volt. A nemzsidók azonban hat sírhelyet építettek ide, amelyeket Ábrahámról és Sáráról, Izsákról és Rebekáról, Jákobról és Leáról neveztek el, és azt mondják a zarándokoknak, hogy ezek az atyák sírjai, amiért pénzt is szednek tőlük. Ha viszont egy zsidó érkezik, és a barlang strázsáját megfizeti, az kinyit előtte egy vaskaput, amit még atyáink építettek, ahonnan az ember – égő mécsessel a kezében – egy lépcsősoron lesétálhat. A [folyosó] egy alanti barlangba vezet, ahol semmi sincs, majd egy másodikba; amikor azonban a harmadikba érünk, hat sírhely tárul elénk: Ábrahám, Izsák

מסעות של רבי בנימן
זל

כנשרים ירצו ולא יצעו ולכולא ייעפו :

ואי חללים כה יעל אנכי
וקוי ימי חללים כה יעל אנכי

דכפס פה פיררא העור הגדולה והמפוארה
כנית כל אנריהם ן אוסקי זון
פנת ט״ו כרמים

Az Utazások könyve egyik legkorábbi
nyomtatott kiadásának címlapja
(Ferrara: Abraham ibn Usque. 1556)

és Jákob, s azokkal szemben Sára, Rebeka és Lea sírja. A sírokon pedig kőbe vésett feliratok állnak. Ábrahámén: „Ez Ábrahám sírja”; Izsáknén: „Ez Izsák, Ábrahám atyánk fiának sírja”; Jákobén: „Ez Jákobnak, Izsák fiának, Ábrahám atyánk fiának sírja”; a többi [síron] pedig: „Ez Sára sírja”; „Ez Rebeka sírja”; „Ez Lea sírja”. A barlangsírok fölött éjjel-nappal lámpás világít. Sok ládát is látni odalent, amelyek zsidók csontjait tartalmazzák, mivel Izrael napjaiban oda hordták a halottaikat, és mindmáig mindenki ott helyezi el atyái csontjait. A Makhpéla mezején túl áll Ábrahám háza; a ház előtt forrás fakad, de Ábrahám atyánk iránti tiszteletből senkinek sem engedik, hogy ott építkezzen.

Innen öt paraszang *Bén Gibrin*; ez Marésa, ahol mindössze három zsidó él.

Innen öt paraszang *Toron do losz Gaballerisz*; ez Sunem, ahol mintegy háromszáz zsidó él.

Innen három paraszang *Sz. Szamuel de Sziló*; ez Siló, amely két paraszangra esik Jeruzsálemtől. Miután az edomiták elfoglalták Rámát – [a hajdani] Rámát – az ismaelitáktól, ott a zsidók zsinagógája mellett megtalálták a rámabeli Sámuel sírját. Az edomiták előhozták [a maradványokat], elszállították Silóba, és nagy templomot építettek [föléjük], amelyet mindmáig *Sz. Szamuel de Szilónak* neveznek.

Innen három paraszang *Maromarija le-petita*; ez Saul Gibeája, ahol nincsenek zsidók. Ez Benjámin [törzsének] Gibeája.

Innen három paraszang *Bét Naubi*; ez Nób, a papok városa. Félúton Jonatán két kősziklája áll, az egyik neve Bocéc, a másiké Szené. Itt két zsidó ruhafestő él.

Innen három paraszang *Ramasz*; ez Ramla, ahol atyáink idejéből származó falmaradványok láthatók, a feliratok szerint, melyeket a köveken találtak. Mintegy háromszáz zsidó él ott. [Hajdan] igen nagy város volt; két mérföldre egy nagy zsidó temető (*bét ha-kivrot*) található.

Innen öt paraszang *Gafó*; ez Jafó, a tengerparton; egy zsidó ruhafestő él itt.

Innen öt paraszang *Ibelin*; ez Javne, az Akadémia (*Midrása*) helye, ahol nem élnek zsidók. Idáig terjed Efraim vidéke.

Innen öt paraszang *Palmid*; ez a filiszteus Asdod, amely ma romokban hever; ott sem élnek zsidók.

Innen két paraszang *Aszkeloná*; ez az új Askelon, melyet Ezra, a *kobén* épített a tengerparton. Eleinte Bené Beraknak nevezték; négy paraszang távolságra fekszik a régi Askelon romjaitól. Nagy és szép [város], ahova mindenfelől kereskedők érkeznek, mivel Egyiptom határán található. Mintegy kétszáz rabbanita zsidó lakja – akik előljárói Cemah rabbik, Aharon rabbik és Selomo rabbi –, valamint negyven karaita és háromszáz kuti. A város közepén egy kút áll, melyet *Bir Abrahamnak* neveznek; ezt [Ábrahám] ásta a filiszteusok idejében.

Innen egynapi járóföld *Szárgorsz*; ez Lod; onnan pedig másfél napra található *Zerin*; ez Jezréel, ahol egy bővizű forrás található. Itt egy zsidó ruhafestő él.

Innen három paraszang *Száfuriya*; ez Cippóri; ott található Rabbénu ha-Kados, Rabban Gamliél, Rabbi Hijja – aki Babilóniából jött föl –, és

Jónás Amittai fia sírja: valamennyit a hegyen temették el. Sok [más] zsidó sírja is itt található.

Innen öt paraszang Tibériás: a Jordán partján terül el, amelyet [itt] Kinneret-tengernek neveznek. A Jordán itt két hegy között egy völgybe ömlik, és meg is tölti; ezt nevezik Kinneret-tengernek, mert a folyó [itt] olyan nagy és széles, mint a tenger. A Jordán két hegy között folyik, majd át a síkságon – ezt a helyet nevezik Asdot ha-Piszgának –, azután Szodoma tengerébe ömlik, vagyis a Sós-tengerbe. Tibériásban mintegy ötven zsidó él; előjáróik Avraham rabbi, a látnok (*boze*), valamint Mukhtar és Jichak rabbik. Itt meleg víz tör föl a föld mélyéből, amit tibériási hévíznek (*hammé Tverjá*) neveznek. A közelben található Káleb, Jefunné fia zsinagógája és egy zsidó temetkezőhely, ahol R. Johanan ben Zakkajt és R. Jehuda Halévit eltemették. Mindezek a helyek Alsó-Galileában találhatók.

Innen kétnapi járó föld *Teimin*; ez Timnátá, ahol Simon ha-Caddik és sok más zsidó nyugszik.

Innen három paraszang *Medon*; ez Méron, melynek közelében egy barlangban Hillél és Sammáj valamint tanítványaik húsz további sírhelye található, köztük R. Benjámin bar Jáfet és R. Jehuda ben Betéra sírja.

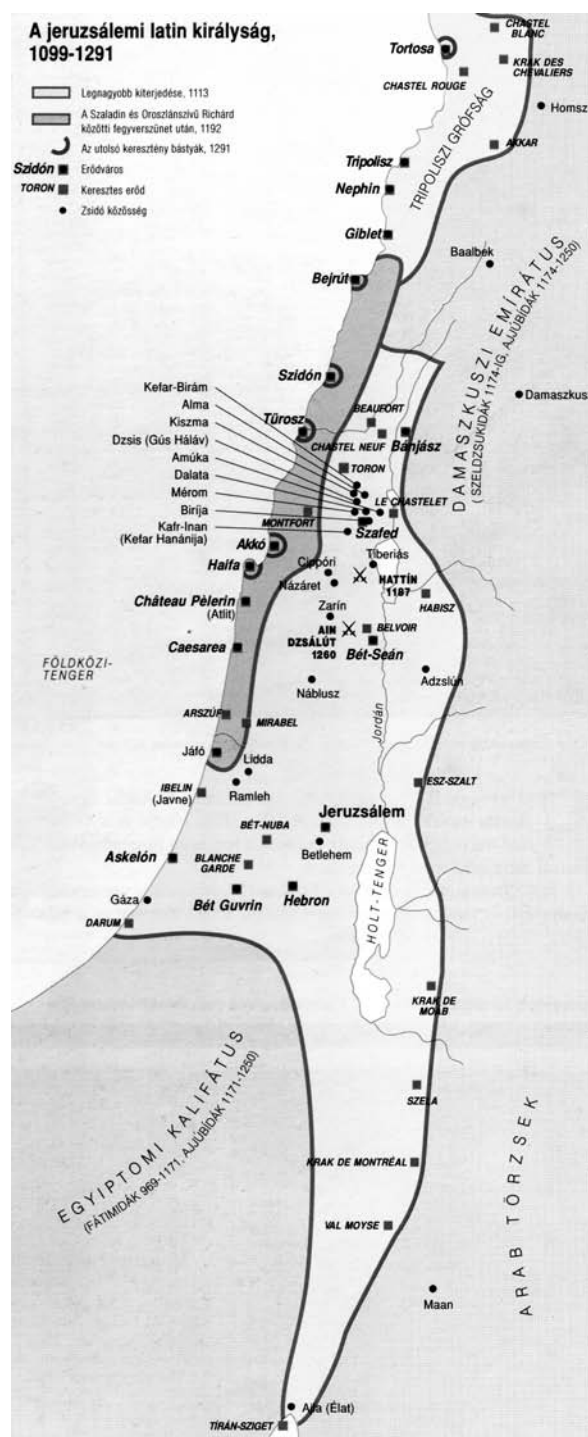
Innen két paraszang Almá, ahol mintegy ötven zsidó él. Itt egy nagy zsidó temető is található, R. Eleázár ben Arakh, R. Eleázár ben Azarja, Honi ha-Maagal, Rabban Simeon ben Gamliél és R. Josze Ha-Galili sírjával.

Innen félnapi járó föld *Kadisz*; ez Kedes Naf-tali, a Jordán partján, ahol Bárák, Avinoám fia nyugszik. Itt nem élnek zsidók.

Innen egynapi járó föld *Baniasz*; ez Dán: a Jordán itt ered egy barlangból, majd három mérfölddel arrébb összefolyik az Arnóval, amely Moáb határában fakad. A barlang előtt felismerhető az oltárhelye Míkha bálványának, amelyet egykor Dán fiai imádtak. Látható Jeroboám oltárhelye is, amelyen az aranyborjú állt. A nyugati tengertől idáig terjed Erec Jiszrael vidéke.

REGENSBURGI PETAHJA RABBI
A SZENTFÖLDRŐL

Szihon és Óg földjén sem fű, sem fa nem terem, mintha Szodomához és Gomorrához hasonlóan pusztultak volna el. [Ott] látott egy nyolcvan könyök hosszú sírt. Mint elmondták

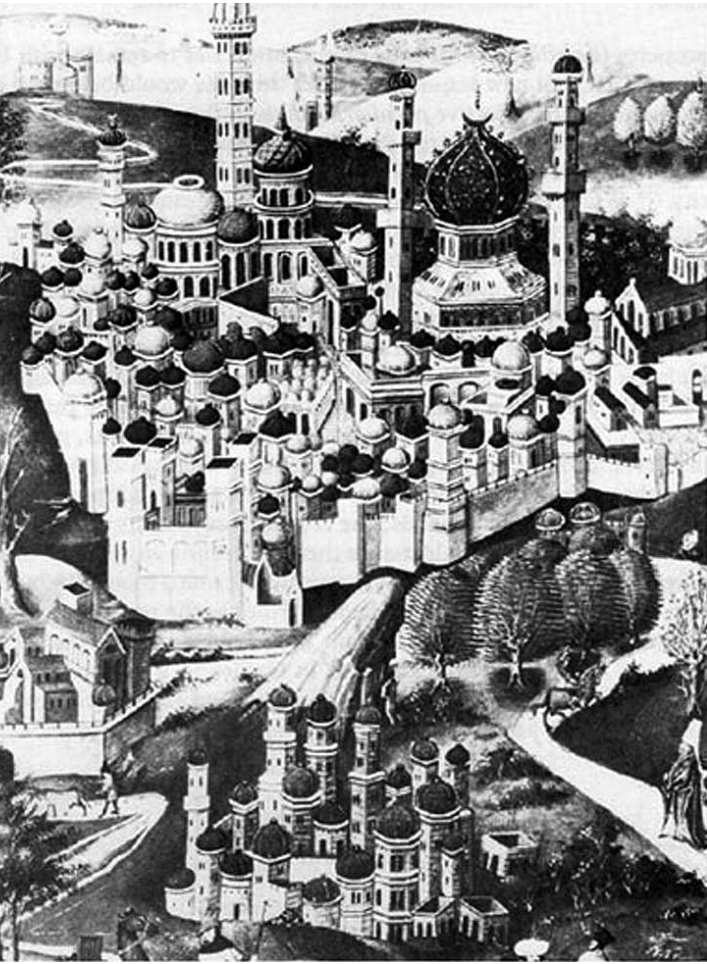

A Jeruzsálemi Királyság térképe

[neki], az Sémnek, Noé fiának sírja volt. De a zsidók nem állították ugyanezt.

Mintegy kétnapi járó föld [onnan] *Szúrijá*. A Jordán egy barlangon folyik át; mint mondták [neki], *Baniasz* barlangján.

[Azután] Tibériásba ment, ahol hitközség

Jeruzsálem ábrázolása egy 14. századi franciaországi díszesen illuminált kéziratban

[is] van – mert Erec Jisraelben is vannak hitközségek, amelyek azonban csak száz, kétszáz, háromszáz családot számlálnak. Tibériásban áll egy zsinagóga, melyet Józsué, Nun fia építtetett.

Cippóriban szent mesterünk nyugszik. Sírjából kellemes illat száll fel. A sírjából felszálló illat egy mérföld távolságban is érezhető. Erec Jisraelben sziklaüregbe (*be-kúkin*) temetkeznek, nem úgy, mint Babilóniában. Babilóniában ugyanis a [talaj]víz miatt nem lehet mély üregeket ásni.

A Rabbinak él egy leszármazottja, akinek neve Nehorai rabbi; neki van egy fia, akit – Rabbi Jehuda ha-Nászi után – Jehudának hívnak. Van egy nemzetséglistája (*széfer ha-jabasz*), amely a Rabbiig megy vissza. Nehorai rabbi orvos, és fűszereket árul a piacon. Fiai vele vannak a boltjában; le vannak takarva, hogy ne nézelődhessenek. [Nehorai rabbi] tudós és igaz

ember. Tibériás, Cippóri és a síkság összes városa Alsó-Galileá[hoz tartozik].

Látta Usát és Sifremet is, ahol Rabban Gamliél élt, a Szanhedrin székhelyén.

Akkóban [is] élnek zsidók.

Javnében van egy forrás, amely mind a hat napon át buzog, de szombaton egyetlen cseppet sem ereszt.

Alsó-Galileában van egy barlang, mely belül tágas és magas. A barlang egyik oldalán Sammáj és tanítványai, a másik oldalán pedig Hillél és tanítványai nyugszanak. A barlang közepén pedig egy nagy kő [fekszik], homorú, akár egy kehely, amelybe több mint negyven *széá* fér. Amikor derék emberek lépnek be, a kő édesvízzel van tele; [az ilyen ember] kezet moshat, és imádkozhat [bármiért], amit csak kíván. A kő alulról nem lyukas, és a víz nem a földből tör fel, hanem [csak] a derék ember tiszteletére jelenik meg. A nemtelen ember viszont nem talál vizet. Még ha ezer korsó vizet merítenénk is ki, nem fogyatkozik meg, hanem mindig ugyanúgy telve marad.

Azután Felső-Galileába ment, és a hegyekben járt. Ott, Arbelban [nyugszik] Nitai ha-Arbeli. A Gaas-hegy pedig nagyon magas; azon Obadja prófétát temették el. A hegyben kivágott lépcsősor vezet föl [a sírhoz]. A hegy közepén nyugszik Józsué, Nun fia, s mellette Káleb, Jefunné fia. Kellemes vizű forrás fakad a hegyből és gyönyörű paloták állnak a sírok közelében. Erec Jisraelben minden kőből épül. Az egyik palota közelében egy lábnyom látható, mint amilyen az emberi lábnyom a hóban; az angyal lépett ide, amikor Józsué, Nun fia halála után Izraelt földrengés rázta meg.

Petahja rabbi úgy mondta, hogy Erec Jisrael három nap alatt be lehet járni.

Jónásnak, Amittai fiának a sírjához is elment, amely fölé egy gyönyörű palota épült. A közelében dús gyümölcsöskert található, melyet egy nemzsidó őriz. Mégis, amikor nemzsidók járnak arra, azoknak nem ad a gyümölcsökből, amikor azonban zsidók járnak arra, azokat melegen fogadja, e szavakkal: „Jónás, Amittai fia zsidó volt, ezért titeket megillet, ami az övé.” A zsidókat tehát vendégül látja.

Ráhel sírjához is elment, Efratba, félnapi járóföldre Jeruzsálemtől. A síron tizenegy kő áll, a tizenegy törzs száma szerint; s minthogy Benjámin csak akkor született meg, amikor [Ráhel] kilehelte lelkét, neki nincs ott köve. Márványból készültek. Jákob köve azonban, amely

Keresztes királyi pecsét

egyetlen márványtömbből áll, mindegyikük fölül magasodik; igen nagy, csak sok-sok ember tudná megemelni. Innen egy mérföldre papok (*komarim*) vannak, akik elszállították a nagy követ a sírról, és egy bálványimádásra (*avodá zará*) szolgáló épületben helyezték el. Másnapra [azonban] visszakerült a sírra, a korábbi helyére. Ez többször megismétlődött, mire lemondtak az elszállításáról. A kőre Jákob neve van felvésvé.

Hárán mellett a kúton lévő követ is látta. Negyvenen sem tudták elmozdítani a helyéről. A kút mintegy harminc könyök mély, de víz nincs benne.

Azután Jeruzsálembe ment. Az egyetlen ott élő [zsidó] Avraham rabbi, a ruhafestő, aki sok adót fizet a királynak, hogy maradhasson.

Megmutatták neki az Olajfák hegyét, ahol látta, hogy az alapzat három könyök magas, és ugyanilyen széles. Ugyanitt egy gyönyörű palota is áll, melyet a hajdankorban az ismaeliták építettek, amikor Jeruzsálem még az ismaeliták kezén volt. Azután mihaszna emberek (*paricim*) keresték fel az ismaeliták királyát, s elárulták neki: „Egy itteni öregember ismeri a Templom és Templomudvar helyét!” A király erre addig erősködött, míg [az öregember] meg nem mutatta neki [a helyet]. A király kedvelte a zsidókat, és így szólt: „Olyan templomot akarok itt építeni, amiben csak a zsidók imádkozhatnak!” Épített is egy templomot márványkőből; egy gyönyörű épületet vörös, zöld és mindenféle színű márványból. Amikor nemzsidók jöttek, és kereszteteket helyeztek el benne, azok rendre leestek. Azután a fal mélyébe metszették be a ke-

resztet, de a Szentek Szentjének termében nem tudott megállni.

A Hospitály, ahol a szegények vannak, az egyik oldalon található. A földet hasadék szeli át, amit Hinnom fia völgyének neveznek; itt van az ő temetőhelyük.

Egész Erec Jiszraelt mintegy három nap alatt be lehet járni.

Látta Szodoma és Gomorra Sós-tengerét [is]. Itt nem nő fű. A sóbálványról annyit mondott, hogy nem látta, és [már] nem is létezik. A Józsué által állított köveket sem látta.

Azután Hebronba ment. A barlang fölött hatalmas palotát látott, amelyet Ábrahám atyánk épített. Nagy, huszónhét vagy huszonnyolc könyök [széles] kövek vannak benne. A sarokkövek pedig mind körülbelül hetven könyök [szélesek]. A barlang strázsájának egy aranyat adott a kezébe, hogy vezesse az atyák sírjához. Az megnyitotta előtte, és lám, a bejárat fölött egy kereszt volt, odabent pedig három sziklaüreg. Korábban az akkói zsidók óva intették: „Vigyázz, mert elhelyeztek három holttestet a barlang bejáratánál, és azt állítják, hogy azok az atyák, de nem azok!” A barlang őrzője [csakugyan] azt mondta neki, hogy azok [az atyák]. Ő erre még egy aranyat adott neki, hogy a barlangba léphessen. Erre az megnyitotta előtte, e szavakkal: „Nemzsidót még egyetlenegy sem engedtem át ezen a kapun, soha.” Majd lámpásokat hozott, és előretessékelte [Petahját]. Lefelé vezető lépcsőkön haladtak. (Még e barlang előtt odakint is lementek tizenöt lépcsőfokot.) Végül egy igen tágas barlangba értek, melynek közepén egy nyílás volt a talajon. A talaj teljes egészében sziklás – a sírokat is mind a sziklába

A tudelai Juderia Vetula, ahonnan a világjáró rabbi útra kelt

vájták. E közepén lévő nyílás fölé pedig igen vastag vasrácsokat helyeztek el, amilyeneket senki ember nem készíthet, hacsak nem az Ég segítségével. A rács rései közül viharos szél tör elő; lámpással nem is tudta megközelíteni. Akkor belátta, hogy az atyák nyugszanak ott, és imádkozott. Valahányszor a barlang [nyílásának] szája fölé hajolt, a szélvihar feltámadt, és visszalökte.

Jeruzsálemben van egy kapu, amelyet Könyörület Kapujának neveznek. A kaput feltöltötték kövekkel és mésszel. Egyetlen zsidónak – és még kevésbé nemzsidónak – sem szabad odamennie. Egy nap a nemzsidók el akarták bontani [a falazást], és megnyitni a kaput, de Izrael földje megrengett, és nem szűnt meg a felfordulás a városban, míg abba nem hagyták. A zsidók között él egy hagyomány, mely szerint a *Sekbíná* ezen a kapun keresztül jelent meg, és ezen keresztül fog visszatérni is. [A kapu] pontosan

Légifelvétel Akkóról, ahol tudelai Benjámin a Szentföldre ért: a kikötőváros a navarrai rabbi ottjárta után alig két évtizeddel a megfogyatkozott kereszties királyság fővárosa lett

szemben van az Olajfák hegyével – amely alacsonyabb nála –, s aki csak megáll a hegyen, meglátja. „Azon a napon az Olajfák hegyére veti lábait, [amely szemben van Jeruzsálemmel]”; „szemtől-szembe látják, hogy mint hozza vissza Siont az Úr” azon a kapun keresztül. Imádkoznak is ott [az Olajfák hegyén].

Dávid Tornya [ma is] létezik.

Damaszkuszban van egy zsinagóga, melyet Elisa épített, s egy másik, melyet Rabbi Eliézer, Azarjá fia épített; ez egy nagy [zsinagóga], amelyben imádkoznak.

Mamré tölgyesétől bizonyos távolságra lakott egy öregember, akinek már nem volt sok hátra, amikor Petahja rabbi arra járt. Ez utasította a fiát, hogy mutassa meg Petahja rabbinak azt a fát, amelynek az angyalok nekidőltek, [amikor megpihentek]. Erre [a fia] egy szép olajfát mutatott neki, amely háromfelé ágazott, s melynek a közepén [az elágazásnál] egy kő volt. Az a hagyomány járja arrafelé, hogy amikor az angyalok leültek, a fa háromfelé vált, hogy mindegyik egy külön fának dőlhessen, ahogy a kövön ül. A fa gyümölcse nagyon édes. A fa mellett van Sára kútja; a vize édes és tiszta. A kút mellett Sára sátra áll. Mamrét egy mező veszi körül, melynek a túlsó oldalán van Sára kútja, s attól mintegy száz könyökre Ábrahám kútja – a vize [ennek is] nagyon kellemes. Mutattak neki egy huszonnyolc könyök [széles] követ is, amelyen Ábrahám atyánk körülmételedett. Az öregember elmondta, hogy nemsoká eltávozik, s így [semmiképp] nem hazudna, majd megesküdött, hogy egy alkalommal, a Jóm Kippur böjtje alatt Sára kútjánál látott egy tüzes lovat és egy tüzes angyalt, aki ott imádkozott.

Görögországban a zsidókat nagyon elnyomják és leigázzák. Vannak köztük olyan ifjak, akik járatosak az [isten]nevek használatában, és gonosz szellemeket űznek, amelyek szolgálkiként kiszolgálják őket. Itt olyan sok a hitközség, hogy Erec Jisrael be sem tudná mindet fogadni, ha le [akarnának] telepedni.

Usa faluban nyugszik Jónás, Amittai fia, a babilóniai Bocrában pedig Ezra, az írnek.

A *bagdati* Hana rabbi, akiről a Talmud ír, *Bagdatból* származott, a nagyvárosból, melyről korábban szóltunk. Babilóniában nincsenek kövek, hanem minden téglából [épül].

Így záródnak Petahja rabbi, Jichak ha-Lavan rabbi – a Toszafot szerzője – fivérének, és a *regenzpurgi* Nahman rabbi fivérének szavai.